

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕРЖАВНО-ГРОМАДСЬКОГО УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В II-Й ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

У статті розглядаються основні тенденції державно-громадського управління в галузі жіночої освіти в II-й половині XIX – на початку XX століття в Херсонській губернії, досвід громадських організацій, приватної ініціативи громадських діячів у створенні мережі жіночих середніх навчальних закладів.

Ключові слова: державно-громадське управління, жіноча освіта, земство, жіночі гімназії, суспільна ініціатива.

Постановка проблеми. Реагуючи на процеси глобалізації, світове освітнє поле вийшло на нову парадигму освіти: за роки навчання школа повинна дати людині не лише обсяг знань, якими вона користуватиметься все життя, а й певний мінімум інформації, ключові основи у поєднанні з системою навичок інтелектуально-креативної діяльності. У цьому напрямку тривають інноваційні пошуки щодо формування взаємозв'язку школи та державних органів в управлінні якісно мінливим цілісним педагогічним процесом.

Оскільки сьогодні зазнала змін філософія освіти: від класно-урочної системи (спрямованої на формування особистості-виконавця) до індивідуально-групового навчання (спрямованого на формування особистості, що розвивається і саморозвивається, здатної до самореалізації) очевидно, що в такій ситуації має змінитися характер цих зв'язків.

Національна доктрина розвитку освіти задекларувала перехід від суто державного управління освітою до державно-громадського [3: 61].

Для сучасної історичної науки видається актуальним вивчення благодійної діяльності приватних осіб та громадських організацій минулого. Дослідження процесу створення мережі середніх жіночих шкіл допоможе виявити внесок різних груп населення та окремих осіб у розбудову системи освіти в Україні, дозволить якісно доповнити знання про меценатів XIX – початку XX ст., громадську діяльність мешканців України в умовах російського панування. Вивчення процесу створення та функціонування середніх жіночих закладів дозволить більш об'єктивно відтворити життя жінок через призму освітянських проблем, глибше проникнутись історичними реаліями XIX століття, з'ясувати ставлення суспільства до жінки та її виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найвагоміший внесок у вивчення історії жіночої освіти в Російській імперії зробила російська дореволюційна історіографія, проте лише незначна кількість праць торкається питань жіночої освіти на території України.

Найбільш цінним видаються дослідження Е.Лихачової, які являють собою дуже цінне узагальнююче дослідження, в якому вивчалися такі аспекти історії жіночих інститутів, як процес їх створення, фінансування, роль царюючих осіб в управлінні означеними закладами, стан навчально-виховного процесу. Значний інтерес для вивчення досліджуваної проблеми мають праці О.Піллер, В.Роднікова, Н.Зінченко, Л.Соколова, які дозволили в загальному плані з'ясувати роль та місце жіночої освіти в історії Російської імперії, ставлення суспільства до жінки та її виховання, природні особливості жіночого світосприйняття, однак недоліком цих робіт було те, що вони майже не приділяли уваги розвитку освіти неросійських народів, в тому числі й українського.

Безперечний інтерес для вивчення такої проблеми як урядова політика в галузі жіночої освіти, являє праця С.Рождественського, який, використовуючи архіви міністерства, у хронологічному порядку висвітлив усі найважливіші заходи означеного відомства щодо жіночої освіти не лише в цілому по імперії, а й в окремих регіонах, у тому числі й в Україні.

Дослідженню проблем реформування управління освітньою галуззю приділялася достатня увага вітчизняних та зарубіжних учених (В.Андрущенко, Д.Дзвінчук, І.Зязюн,

Л.Карамушка, В.Князев, В.Козаков, К.Корсак, В.Кремень, С.Крисюк, О.Ляшенко, В.Луговий, В.Майборода, М.Михальченко, В.Огнев'юк, В.Скуратівський; Дж.Ліхтенштейн, К.Льюїс, Дж.Мерфі, М.Уїлз, М.Фуллан та інші). Однак актуальна для науки та практики державного управління проблема залучення громадськості до вироблення основних засад освітньої політики та управління галуззю, здійснення контролю за діяльністю закладів освіти; оновлення змісту освіти з урахуванням потреб і запитів громадян та інституцій громадянського суспільства потребують дослідження. У Законі України “Про освіту” зазначено, що державний контроль за діяльністю навчальних закладів незалежно від форм власності здійснюється з метою забезпечення реалізації єдиної державної політики у галузі освіти та проводиться центральними і місцевими органами управління освітою та Державною інспекцією навчальних закладів при Міністерстві освіти України [6: 36].

Сьогодні, в умовах прагнення України стати повноправним членом європейського й світового співтовариства, недостатньо змістовно узагальнити проблеми теорії і практики державного управління освітою, а необхідно активно вивчати історичний досвід.

Зазначені вище міркування щодо актуальності проблеми обумовили вивчення історичного досвіду державно-громадського управління освітньою галуззю та навчальними закладами.

Мета статті – актуалізувати основні тенденції державно-громадського управління в галузі жіночої освіти в II-й половині XIX – на початку XX століття в Херсонській губернії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У другій половині XIX – на початку XX століття Україна не мала власної державності, більша частина українських земель входила до складу Російської імперії, а розвиток шкільної справи на цій території відбувався в межах освітньої політики всієї імперії. Відповідно до поділу міністерства народної освіти, південноукраїнські губернії входили до складу Одеського навчального округу.

Аналіз педагогічної літератури та архівних документів дозволяє зробити висновок, що система жіночої освіти в Україні в XIX ст. зберігала основні тенденції розвитку освіти Російської імперії.

У середині XIX століття жіноча середня освіта прийшла в повну суперечність із вимогами життя, а видатні російські педагоги-демократи К.Ушинський, М.Пирогов, М.Вишнеградський, революціонери-демократи М.Чернишевський, М.Добролюбов, Д.Писарев різко критикували систему закритої привілейованої жіночої освіти, її відсталість, вузько-становий характер, відірваність від реального життя, іншомовне навчання (навчання відбувалося французькою мовою), зневагу до російської культури, вимагаючи виховання жінки як людини, що має рівне з чоловіком право на освіту, захищаючи загальноосвітній, відкритий характер виховання, її всестановість, доступність [8: 24].

Міністр народної освіти А.Норов у доповіді цареві відзначав: “Обширная система народного образования доселе имела у нас в виду одну половину народонаселения – мужеский пол. Заведения, обязанные существованием своим и успехами высоким попечением Августейшего Дома, предназначены для дочерей одного сословия дворян и чиновников. Лица среднего сословия в губернских и уездных городах лишены средств дать дочерям своим необходимое образование, соответственное скромному их быту. Между тем от этого, без сомнения, зависят как развитие в массах народных истинных понятий об обязанностях каждого, так и всевозможные улучшения семейных нравов и вообще всей гражданственности, на которые женщина имеет столь могущественное и неотразимое влияние. Поэтому учреждение открытых школ для девиц в губернских и уездных городах и даже больших селениях было бы величайшим благодеянием для Отечества и, так сказать, довершило бы великую и стройную систему народного образования, обнимая собою всеобщие и специальные нужды всех состояний и обоих полов [1: 51-52]”.

Міністерство народної освіти розробило положення про жіночі училища 1-го і 2-го розрядів, яке було затверджено 30 травня 1858 р., а через два роки це положення замінили новим, затвердженим 10 травня 1860 р. Згідно цим документам, жіночими училищами 1-го і 2-го розрядів були навчальні заклади, призначені для дітей осіб усіх станів і віросповідань,

причому училища 1-го розряду повинні були наближатися за навчальною програмою до курсу чоловічих гімназій (без стародавніх мов), а училища 2-го розряду – до курсу повітових училищ.

Становлення жіночої освіти в Російській імперії проходило з великими труднощами, найвагомим аргументом яких було те, що жінка має лише одну нормальну професію – бути дружиною, матір'ю і вихователькою своїх дітей, а це означає, що жіночий загальноосвітній курс повинен бути значно скороченим у порівнянні з чоловічим: математика й іноземні мови були необов'язковими, курс фізики було виключено з навчального плану, природознавство вивчалось лише на рівні елементарних знань. Громадський діяч О.Страннолюбський був категорично проти цього, він був впевнений у тому, що курс загальної жіночої освіти не повинен переслідувати утилітарні цілі, і “если дозвоительно материнство называть профессией, то и отцовство есть также профессия [7: 31]”.

Розуміючи, що жіноча освіта є складовою частиною національної освіти, О.Страннолюбський писав про те, що “безграмотность есть для нас норма, та стихия, в которой мы живем [11: 328]”. Найрадикальнішим кроком уряду стало заснування за ініціативою М.Вишнеградського (квітень 1858 р.) жіночих гімназій, в основу яких була покладена ідея, що “школа навчає краще, ніж сім'я, а сім'я виховує незрівняно краще, ніж школа [11: 328]”. В Україні перший подібний заклад з'явився в Києві у 1860 р. завдяки губернатору міста І.Фундуклею.

30 травня 1858 року було затверджене “Положення про жіночі училища відомства Міністерства народної освіти”, згідно з яким ці навчальні заклади повинні були утримуватися переважно на кошти громадськості, добродійних організацій і приватних осіб, одержуючи грошові субсидії від уряду лише в окремих випадках. Після видання “Положення” жіночі училища були відкриті в багатьох містах українських губерній, однак ініціатива їх відкриття належала місцевим громадам.

Під впливом суспільного руху в Росії у 60-ті роки XIX століття дещо розширилася мережа жіночих навчальних закладів, зростає можливість отримання дівчатками загальної освіти в сумісних школах. У 1861 році був організований особливий орган з вивчення проблем сумісного навчання в школі хлопчиків і дівчат. До середини 60-х років XIX століття Російська імперія посідала 1-е місце в Європі з питання розвитку жіночої середньої освіти.

Під тиском вимог демократичної громадськості Міністерство народної освіти змушене було визнати необхідність відкриття в губернських містах таких жіночих навчальних закладів, які за характером і рівнем освіти наближалися б до звичайних гімназій.

Нове “Положення” було кроком назад у порівнянні з “Положенням” 1858 року тому, що різко обмежувало ініціативу громадськості, а повноваження піклувальної ради зводилися лише до контролю за матеріальними коштами і спостереженням за господарчою діяльністю жіночих навчальних закладів. Педагогічна рада була позбавлена права визначати обсяг навчальних програм для викладання кожного предмету і затверджувати навчальні посібники і підручники.

У 1864 році було затверджене “Положення про земські установи”, згідно з яким у 34 губерніях Європейської Росії, вводилося місцеве самоврядування – земства. В 1870 році було затверджене “Положення про жіночі гімназії і прогімназії Міністерства народної освіти”, згідно з яким жіночі училища першого розряду перейменовувалися в жіночі гімназії, а другого розряду – в жіночі прогімназії, які в основному утримувались на кошти земств і міських громад, а державні субсидії не перевищували 1/10 всього бюджету. В цей період станова система жіночої освіти доповнюється ще однією специфічно освітньою структурою – навчальним закладом, спеціально призначеним для дочок духовництва. Створені духовним відомством середньоосвітні навчальні заклади для дівчат, в залежності від фінансування та організації, поділялися на два типи – жіночі училища духовного відомства і єпархіальні училища.

Епархіальні жіночі училища створювалися по всій території Російської імперії з ініціативи та за кошти місцевого (епархіального) духовенства. В Україні такий тип середніх жіночих навчальних закладів існував в усіх губерніях, за винятком Київської. У 1868 році був затверджений єдиний статут для епархіальних училищ, який вимагав “вселити і виховати в дітях відданість престолу і Вітчизні [9: 184]”.

Запровадження у 1868 р. єдиного Статуту епархіальних жіночих училищ надало їм статус навчально-виховних закладів, а не притулків, якими вони були раніше. У кінці XIX ст. кількість епархіальних училищ була значно більшою, ніж училищ духовного відомства (в імперії – 55 проти 12). В організації середньої освіти жінок Св. Синод переслідував таку ж освітню мету, як і світські урядові структури – виховання господарок і хороших дружин.

Суспільно-педагогічним рухом кінця XIX – початку XX століття з новою силою було підняте питання про розвиток у країні жіночої освіти. Значення розвитку середньої освіти визначалось тим, що вона відігравала роль проміжної ланки між початковою і вищою освітою. Середня освіта була не лише базою для підготовки учениць до вищої освіти, а й могла мати професійний характер щодо їх підготовки до певних видів практичної професійної діяльності.

Нова всестанова жіноча середня школа стала ключовою ланкою системи освіти в пореформеній Російській імперії, забезпечивши необхідні передумови для організації вищих жіночих навчальних закладів, й стала найважливішим чинником розвитку початкової народної школи, завдяки вирішенню питання підготовки для неї вчительських кадрів.

У Російській імперії, в досліджуваній період, порівняно з країнами Західної Європи державний чинник розвитку освіти тривалий час був пануючим у зв'язку зі специфікою її устрою та особливостями історичного життя країни. В II-ій половині XIX – на початку XX століття держава прагнула ще більш підсилити свій вплив на школу, а школа почала перетворюватись на найважливішу функцію суспільства, що викликало урядовий контроль за суспільною ініціативою: держава залишає за собою контроль за освітніми структурами – чоловічою вищою, середньою, військовою і духовною школою. Суспільство взяло на себе функцію фактично освітньої системи, перш за все жіночої, а потім – початкової, професійно-технічної, позашкільної і дошкільної освіти. Цей погляд на охоронну роль освіти залишився домінуючим в освітній, і в цілому, у внутрішній політиці самодержавства до його падіння. Виключення склав лише період відлиги – час “великих реформ”, коли домінуючим був погляд на розвиваючі, творчі функції освіти. Але й у цей період охоронна освітня доктрина помітно зберігала свою силу. У 1862 р. один із найбільш впливових діячів епохи, міністр внутрішніх справ П.Валуев писав: “Современная молодежь может считаться временно потерянной... Исправить школы – только цель. Речь идет о том, чтобы их преобразовать с основания и снова начать создавать новое поколение [12: 12]”.

Відповідно, державна політика в цій галузі переслідувала мету не стільки управління школою, оскільки управління суспільством за допомогою школи, посідала важливе місце в загальній системі внутрішньої політики самодержавства. Сформована доктрина “охоронної освіти” передбачала конкретну програму дій: централізацію управління шкільною справою; ще жорсткіше станове розмежування різних видів освіти і типів шкіл; обмеження університетської автономії й академічної свободи; затвердження класицизму як основного напрямку чоловічої середньої освіти (при частковому розвитку професійних шкіл); підпорядкування приватних навчальних закладів урядовому нагляду і пряме втручання держави в домашню освіту; реформування навчальної справи у губерніях в загальнодержавному, русифікаторському дусі. Впродовж майже всього XIX століття “охоронна освіта” декларувала оздоровлення суспільства шляхом “здорової” школи, шляхом цілеспрямовано охоронного та ідеологічного його виховання [12: 12].

Власне реформи, в тому числі й освітні, в цей період стали результатом здійснення як соціально-економічних, політичних, культурних, освітніх і інших потреб країни, так і результатом співпраці урядових лібералів з прогресивними суспільними силами імперії.

Реформа жіночої освіти стала першою серед радикальних шкільних реформ 1860-х рр., оскільки ця галузь російської освітньої системи в тому вигляді, в якому вона перебувала до середини XIX століття, не відповідала як об'єктивним потребам країни, так і суб'єктивним інтересам громадськості. Ця реформа за своєю ідеологією, за характером і засобами її підготовки стала праобразом інших вагомих шкільних реформувань.

У результаті у 1860-х рр. сформувалася розгалужена масова динамічна система жіночої середньої освіти в Російській імперії загалом та в її губерніях зокрема, яка за короткий термін випередила розвиток чоловічої школи.

У середині 1890-1900-х рр. розпочався етап інтенсивного зростання жіночої середньої школи, провідним чинником якого залишалася суспільна ініціатива, суспільна діяльність у сфері жіночої освіти, яка вибудовувалась як суспільно-державна, що стало принципово новим феноменом у політичній і соціальній історії освіти в Російській імперії.

Результативнішою була діяльність Міністерства народної освіти, яке найпослідовніше впроваджувало нові принципи організації жіночої освіти і створило найбільшу мережу жіночих середніх навчальних закладів.

Отже, у XIX ст. зародилися нові, важливі тенденції в розвитку жіночої середньої освіти: відкриті нові типи жіночих середніх навчальних закладів, збільшення кількості та розширення географії жіночих навчальних закладів, їх відкриття в губерніях, участь суспільної ініціативи у справі розвитку жіночої освіти.

Під час суспільного підйому другої половини XIX століття вперше в силу вступає могутній чинник розвитку освіти – суспільна діяльність, суспільна ініціатива. Слід відзначити прогресивність розвитку освіти в Херсонській губернії в досліджуваній період у порівнянні з іншими губерніями України, які входили до складу Російської імперії.

Дослідження архівних документів свідчить про те, що Херсонське земство одним із перших у країні розпочало активну діяльність щодо введення загального початкового навчання, запровадження статистичного дослідження стану народної освіти в повіті та розробило проект плану розвитку освіти в Херсонській губернії. Великий внесок у розвиток освітньої справи мали директор Єлисаветградського земського реального училища М.Завадський, губернські земці О.Любович, В.Бракер, К.Михальчи, С.Соколов-Бородкін, гласні повітової управи Єлисаветграда О.Диков, П.Зелений, О.Нікітін, земські лікарі Єлисаветградського та Ананіївського повітів П.Шаверін та І.Тезяков, які піддавали гострій критиці санітарно-гігієнічний стан народної школи та відстоювали питання щодо необхідності усунення цих недоліків [10: 88].

Слід відзначити, що Херсонське земство заклало підґрунтя для створення мережі середньої та професійно-технічної освіти в губернії. Дослідження дає можливість стверджувати про створення земствами Херсонської губернії системи підготовки вчительських кадрів у другій половині XIX – на початку XX століття. Підходи земців до формування педагогічних знань та умінь учителів були схожі з сучасними щодо вимог поєднання теоретичного навчання з педагогічною практикою.

Багато уваги Херсонське земство приділяло організації та проведенню з'їздів і тимчасових учительських курсів. Місцева влада, громадськість міст та меценати охоче вкладали кошти в середню освіту, яку здобували їхні діти. Дівчата мали можливість здобути середню освіту в гімназіях, прогімназіях, єпархіальних училищах, професійних школах. Найбільш популярними серед населення були гімназії, випускницям яких відкривався шлях до вищих навчальних закладів та початкових шкіл на посади вчителів. Найчастіше ініціатива відкриття гімназій належала громадськості та органам місцевого самоврядування, благодійним організаціям, товариствам і приватним особам [4: 143].

Лише в Миколаєві в 1902 році діяла 31 зазначена організація, а заможні представники громадськості міста займалися благодійницькою діяльністю, надаючи кошти для заснування стипендій для бідних, але сумлінних дівчат [2, арк. 8 зв.].

Основною ознакою формування в Херсонській губернії системи жіночої школи різних типів були її соціально-педагогічна значущість, яка характеризувалась співвідношенням

педагогічних цілей з методами, внутрішнім розпорядком, змістом і управлінням навчальним процесом у жіночих навчальних закладах.

Розвиток освіти в Херсонській губернії в кінці XIX – на початку XX століття здійснювався незважаючи на нестачу коштів, денационалізаторську політику уряду Російської імперії, його бюрократизм та консерватизм, гальмування прогресивних ідей видатних громадських діячів і педагогів.

Висновки. Отже, ведучими рушійними силами становлення та розвитку жіночих середніх навчальних закладів були: прогресивна думка другої половини XIX – початку XX століття, загальний педагогічний рух; діяльність громадських організацій, приватна ініціатива громадських діячів, шкільна політика уряду, реформування державної жіночої школи, її демократизація та рівність у правах з чоловічою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бититок В. Из истории женского образования в России / В.Бититок // Образование. – 1896. – № 10. – С. 51-52.
2. ДАОО (Державний архів Одеської області). Ф-47., оп.35., спр.458., арк. 8 зв.
3. Державна національна програма “Освіта. Україна XXI століття”. – К.: Райдуга, 1994. – 61 с.
4. Добрянський І.А. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець XIX – початок XX ст.). / І.Добрянський, В.Постолатій. – Кіровоград, 1998. – 143 с.
5. Закон України “Про загальну середню освіту” // Початкова школа. – 1999. – № 8. – С. 1-11.
6. Закон України “Про освіту”. – К.: Генеза, 1996. – 36 с.
7. Каптерев П.А. Н.Страннолюбский как общественно-педагогический деятель (Доклад, прочитанный в Педагогическом музее военно-учебных заведений 29 ноября 1903 г.) / П.Каптерев // Образование. – 1904. – № 5. – С. 31.
8. Константинов В.М. У истоков женского образования в России / В.Константинов, И.Недосекина // Высшее образование в России. – 1992. – № 4. – С.24.
9. Обзор деятельности ведомства Министерства Народного Просвещения за время царствования императора Александра III. (Со 2 марта 1881 г. по 20 октября 1894 г.). – Спб.: Государственная типография, 1901. – 524 с.
10. Отчет Екатеринославской губернской земской управы за 1905 г. Народное образование. – Екатеринослав, 1906. – 88 с.
11. Страннолюбский А. Женское образование в России / А.Страннолюбский // Образование. – 1894. – № 10. – С. 328.
12. Усачева Р.Ф., Днепров Е.Д. Жіноча освіта в Росії. – Режим доступу: http://fictionbook.ru/author/raisa_fedorovna_usacheva/jenskoe_obrazovanie_v_rossii/read_online.html?page=21.

Литвиненко О.М.

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ГОСУДАРСТВЕННО-ОБЩЕСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ В ОТРАСЛИ ЖЕНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ ВО II-ОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX ВЕКА В ХЕРСОНСКОЙ ГУБЕРНИИ

В статье рассматриваются основные тенденции государственно- общественного управления в отрасли женского образования во II-ой половине XIX – в начале XX века в Херсонской губернии, опыт общественных организаций, частной инициативы общественных деятелей в создании сети женских средних учебных заведений.

Ключевые слова: государственно-общественное управление, женское образование, земство, женские гимназии, общественная инициатива.

Lytvynenko O.M.

MAIN TRENDS OF PUBLIC ADMINISTRATION AND PUBLIC EDUCATION IN THE FIELD OF FEMALE EDUCATION IN THE SECOND HALF OF XIX - AT THE BEGINNING OF XX CENTURIES IN KHERSON PROVINCE

In the article basic tendencies are examined state public management in industry of womanish education in second half of XIX – at the beginning of XX centuries in the Kherson

province, experience of public organizations, initiatives of public men in networking womanish middle educational establishments.

Key words: state public management, women's education, zemstvo, women's schools, public initiative.

УДК 37.035.3

Слюсаренко Н.В.

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

У статті проаналізовано та узагальнено історико-педагогічну спадщину з питань становлення і розвитку науково-педагогічної думки й освіти в Україні, з історії розвитку освіти дівчат, гендерної проблематики тощо. Особливу увагу зосереджено на джерельній базі з трудового навчання й виховання підростаючого покоління.

Ключові слова: історія розвитку освіти, науково-педагогічна думка, трудове навчання, трудове виховання, трудова підготовка.

На зламі XX – XXI століть в Україні на перший план вийшли питання трудової підготовки підростаючого покоління. Це закономірно, адже майбутнє нашої держави значною мірою залежить від ставлення молоді до праці, її готовності до трудової діяльності. Щоб краще жити, треба, передусім, навчити підростаюче покоління наполегливо працювати. Разом із тим, зазначене завдання виконується далеко не повною мірою. Не зважаючи на те, що в загальноосвітніх навчальних закладах України в усі часи намагалися вирішити такі завдання трудового виховання: психологічна підготовка до праці, практична підготовка до праці, підготовка до свідомого вибору професії, проте їх реалізація, на жаль, не завжди була забезпечена належною матеріально-технічною базою, бракувало фахівців, а головне, часом останні діяли недостатньо активно та творчо.

Водночас, роль праці у процесі формування особистості важко переоцінити. Це довели видатні науковці минулого (К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.), а також наші сучасники (А. Вихрущ, М. Левківський, Г. Левченко, В. Мадзігон, Є. Павлютенков, В. Сидоренко, Г. Терещук, Д. Тхоржевський, Б. Федоришин, М. Янцур та ін.).

Усунути зазначене протиріччя можна шляхом звернення до історії становлення в Україні науково-педагогічної думки та освіти, до набутого у попередні історичні періоди досвіду. Зокрема, доцільно вивчити, проаналізувати та узагальнити історико-педагогічну спадщину з трудового навчання й виховання підростаючого покоління, оскільки кожна історична епоха нагромаджувала свій педагогічний досвід з окресленої проблематики.

Мета даної статті – на основі аналізу й узагальнення історико-педагогічної спадщини з питань становлення і розвитку науково-педагогічної думки й освіти в Україні представити історіографію проблеми трудової підготовки підростаючого покоління.

Аналіз існуючої джерельної бази, зокрема представленої в електронному ресурсі координаційно-аналітичного відділу Академії педагогічних наук України та узагальненої в роботах науковців [1-3], дозволяє розподілити її на такі групи: 1) праці з питань становлення і розвитку науково-педагогічної думки та освіти в Україні та її регіонах; 2) праці з історії розвитку освіти дівчат та гендерної проблематики; 3) праці, присвячені проблемам становлення і розвитку в школах України кінця XIX – XX століття трудової підготовки учнів; 4) праці, що висвітлюють спадщину видатних педагогів, діяльність яких спрямовувалася на організацію ефективної трудової підготовки підростаючого покоління; 5) праці, об'єктом дослідження яких є трудова підготовка учнів у системі загальноосвітніх навчальних закладів зарубіжних країн; 6) праці, присвячені проблемам підготовки вчителя